

ВІДГУК

офіційного опонента

професора кафедри теорії та історії права та держави
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
доктора юридичних наук, доцента
Дідича Тараса Олеговича
на дисертацію Степаненко Наталії В'ячеславівни
«Захист та забезпечення прав дитини в умовах військових дій на Донбасі:
теоретико-правовий аналіз»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Ступінь актуальності обраної теми. Проблематика захисту та забезпечення прав дитини в умовах військових дій на Донбасі, до дослідження якої звернулася Степаненко Наталія В'ячеславівна, має безперечну актуальність, що обумовлюється низкою чинників. Вступна частина пропонованої до розгляду роботи починається із влучно сформульованого авторкою положення про те, що: «Держава повинна всіма можливими засобами протидіяти явищу порушення прав дітей у зонах збройних конфліктів. Неповнолітні мають право на возз'єднання із членами сім'ї, включаючи розшук, повернення в Україну дітей, незаконно вивезених за кордон, звільнення з полону, а також право на першочергове відселення місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, якщо діти опинилися у зоні воєнних дій чи збройних конфліктів, до безпечних місць проживання спільно з батьками, законними представниками або, за їхньою згодою, без супроводження чи з іншими особами; мають право на медичну, психологічну та педагогічну реабілітацію тощо. Отже, з однієї сторони, правовий захист дітей, в тому числі від збройних конфліктів, є наразі забезпечений чинним законодавством, а з іншої сторони, статистичні дані про кількість порушень прав дітей в зоні проведення військових дій свідчать про відсутність практичної реалізації даних положень. Тому і виникає необхідність удосконалення законодавства щодо захисту та забезпечення прав дітей в умовах військового конфлікту, що зумовлює нагальну потребу наукової розробки даної тематики».

Сьогодні, коли у державі вже восьмий рік триває неоголошена війна, особливо гостро постає питання захисту прав дітей, що постраждали під час збройного конфлікту на Сході України. Адже діти – це наше майбутнє і зберегти свій генофонд

для майбутнього України є найважливішим обов'язком держави і суспільства. Очевидна недосконалість чинного законодавства в цій сфері, а також поява нових завдань зумовлюють необхідність розроблення, насамперед, теоретико-правових аспектів захисту і забезпечення прав дітей в умовах військових дій на Донбасі.

Актуальність теми дисертаційного дослідження доводиться також недостатністю наукового дослідження проблем правового забезпечення та захисту прав дітей, що потребує конкретизації науково-дослідної роботи в частині аналізу їх теоретичних і практичних аспектів закріплення і реалізації в умовах військових дій. Відсутність подібних наукових досліджень гальмує розвиток правового забезпечення прав дітей і практику їх захисту, що в свою чергу створює ризики для повноцінного розвитку дітей, які проживають на Донбасі, виховання їх в дусі патріотизму та любові до Батьківщини.

Зокрема, *аналіз поточного стану вирішення наукознавчих проблем у цьому напрямі свідчить про відкритість таких питань як:* 1) особливості забезпечення захисту прав дитини в умовах гібридної війни на Сході України; 2) алгоритм захисту прав дитини на тимчасово окупованій території на Сході України; 3) форми і методи діяльності публічної адміністрації у сфері забезпечення прав і свобод дитини в умовах гібридної війни на Донбасі у контексті загальновизнаних міжнародних стандартів; 4) демократичні трансформації конституційно-правового забезпечення захисту дітей в умовах військової агресії на Донбасі; 5) шляхи підвищення ефективності і удосконалення законодавства в сфері забезпечення захисту дітей в умовах військової агресії на території України.

Зазначені питання безперечно відкривають якісно нові горизонти для вивчення загальнотеоретичних та практичних аспектів забезпечення та захисту прав дітей в умовах військових дій на Донбасі. Дисертаційна робота Н.В. Степаненко якраз і присвячена поглибленому дослідженню сформульованих вище питань, а отже, без сумнівів, тема дисертаційної роботи є досить актуальною та доволі комплексною, оскільки поєднує вивчення питань як загальнотеоретичного характеру, так і аналіз практичної складової проблематики.

Вказаним і обумовлюється своєчасність та актуальність тематики дисертаційної роботи Н.В. Степаненко, в якій дисертантка намагалася:

- з'ясувати генезу, сутність, поняття, зміст і соціальні цінності правового статусу дитини;

- проаналізувати нормативно-правове забезпечення регулювання прав дитини у зоні воєнних дій (гібридної війни) та дітей, що постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів на Сході України;
- дослідити сутність прав дитини в Україні як «нову аксіологію» демократичного розвитку в умовах глобалізаційних викликів;
- визначити поняття та алгоритми захисту прав дитини на тимчасово окупованій території на Сході України, а також з'ясувати особливості забезпечення захисту прав дитини в умовах гібридної війни на Сході України;
- визначити форми і методи діяльності публічної адміністрації у сфері забезпечення прав і свобод дитини в умовах гібридної війни на Донбасі у контексті загальновизнаних міжнародних стандартів;
- запропонувати заходи щодо підвищення ефективності і удосконалення законодавства в сфері забезпечення захисту дітей в умовах військової агресії на території України.

Виконання зазначених завдань дисертаційного дослідження свідчить про досягнення автором мети дослідження, а саме: здійснити комплексне дослідження вдосконалення теоретико-правових положень, формулювання пропозицій щодо правового захисту та забезпечення прав дитини в умовах військових дій на Донбасі.

Окремо варто відзначити обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, та їх новизну. Рівень обґрунтованості наукових положень, висновків та пропозицій, викладених у дисертаційній роботі Н.В. Степаненко безпосередньо корелюється із високим рівнем наукової, нормативної та емпіричної бази дисертації. Важливу роль відіграла виокремлена авторкою та обґрунтована методологічна основа дослідження, яка сформована із комплексу методологічних підходів та загальнонаукових, конкретно-наукових й спеціально-наукових методів дослідження.

Проведення дослідження було посилено пізнавальними можливостями діяльнісного та герменевтичного методологічних підходів, за допомогою яких теоретико-правовий аналіз захисту та забезпечення прав дитини в умовах військових дій на Донбасі здійснено крізь призму їх правового забезпечення та практики реалізації в Україні.

Окремо необхідно відзначити аргументоване застосування Н.В. Степаненко історичного, теоретико-правового, системно-функціонального, формально-

догматичного, системного, структурного, логіко-семантичного, логіко-юридичного та порівняльно-правового методів наукового пізнання. Резюмуючи, варто відзначити, що застосування подібного методологічного інструментарію в комплексі надало дисертантці можливість встановити недоліки правового забезпечення та захисту прав дітей на Донбасі в умовах військових дій, надати загальнотеоретичну характеристику алгоритму захисту вказаних прав, визначити шляхи посилення їх правового забезпечення та практики захисту. Послідовне застосування використаних у дослідженні методів підтвердило ідею авторки стосовно підвищення рівня правової захищеності дітей, що перебувають на території ведення військових дій в Україні.

Дисертація заснована на дослідженні широкого кола *наукових джерел*, що складається як з літератури загальнотеоретичного спрямування, так і з літератури, фокус якої становлять окремі практичні аспекти забезпечення та захисту прав дітей на Донбасі в умовах військових дій. Не можна не відмітити і широке коло використаних авторкою зарубіжних наукових праць, що безсумнівно впливає позитивно на посилення вітчизняних наукових досліджень зазначеної проблематики.

Значну частку становить *емпірична база дослідження*, яка складається із законодавчих та інших нормативно-правових актів, законопроектів та законопроектної документації, рішень Конституційного Суду України, судових інстанцій загальної юрисдикції, матеріалів міжнародних і регіональних організацій, статистичних даних.

Наукова новизна положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, виражається насамперед в авторському підході до вирішення сформульованих у роботі завдань, що дозволило дисертантці вперше на загальнотеоретичному рівні комплексно встановити та розкрити теоретико-правові проблеми захисту та забезпечення прав дітей в умовах військових дій на Донбасі.

Найбільш важливе значення з теоретичної та практичної точок зору мають положення наукової новизни, що стосуються:

1) введення до понятійно-категоріального апарату юридичної науки окремої правової категорії – «особливості забезпечення захисту прав дитини в умовах війни», надання авторського його визначення;

2) обґрунтованих авторкою правотворчих пропозицій, що стосуються розширення переліку міжнародних військових правопорушень шляхом включення до них такого злочину як розв'язання та ведення «гібридної війни», що підпадає під

юрисдикцію Міжнародного кримінального суду відповідно до ст. 5 Римського статуту, закріплення його складу і міри покарання;

3) сутності, поняття та змісту правового статусу дитини, які нерозривно пов'язані із поняттям «правового статусу особи»;

4) ініціативи щодо створення єдиного нормативного-правового документу, який регулюватиме соціальний, психологічний, економічний захист дітей, що постраждали внаслідок воєнних дій;

5) пропозиції щодо використання дипломатичних місій та міжнародно-правової спільноти з метою деескалації воєнного конфлікту на Сході держави тощо.

Окремо варто звернути увагу на **структуру роботи та повноту викладу наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих працях, зарахованих за темою дисертації**. Насамперед слід відзначити чітку структуру дослідження, послідовність та аргументованість викладених у дисертації концептуальних ідей та положень, заснованих на комплексному аналізі правових явищ, що пов'язані із предметом дисертації. Із позицій архітекtonіки наукового тексту, основна частина роботи побудована з урахуванням актуальності питань сформульованих авторкою у Вступі.

Структурно дисертація складається із вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, які нерозривно пов'язані між собою, висновків, списку використаних джерел та додатків. Структура повністю відповідає меті і завданням дослідження, дозволяє послідовно розглянути всі аспекти досліджуваної дисертанткою проблематики.

Авторкою грамотно викладено зміст анотації. У вступі дисертаційного дослідження обґрунтовується актуальність теми, визначаються об'єкт, предмет, мета і основні завдання дослідження, характеризується методологічна і науково-теоретична основа роботи, наукова новизна одержаних результатів, теоретичне і практичне значення результатів дослідження, виокремлюються положення щодо їх апробації тощо.

Змістовно дисертаційне дослідження складається із трьох блоків питань, які відображені у ньому. Це питання, які складають історико-методологічні засади дослідження феномену забезпечення та захисту прав дітей в умовах військового конфлікту на Донбасі (Розділ 1), питання стану захисту та забезпечення прав дітей в умовах гібридної війни, ролі та значення діяльності публічних адміністрацій в

механізмі захисту та забезпечення вказаних прав (Розділ 2), а також практичні і прогностичні аспекти, в межах яких авторкою виокремлюються та аналізуються проблеми захисту і забезпечення прав дітей в умовах військових дій, на підставі чого обґрунтовуються конкретні практичні рекомендації щодо посилення їх правового забезпечення і захисту в Україні (Розділ 3).

У Розділі 1 «Теоретико-методологічні аспекти становлення та розвитку правового статусу дитини» з'ясовано, що генеза, сутність, поняття та зміст правового статусу дитини нерозривно пов'язані із поняттям «правового статусу особи». Відзначено, що правовий статус дитини виходить за змістом та сутністю з правового статусу особи, однак його особливістю є те, що під правовим статусом дитини слід розуміти ту ж саму сукупність прав, свобод та обов'язків, як і для особи, тільки особливі (специфічні) права діють до досягнення повноліття. Важливе значення має зроблений авторкою висновок про те, що цінність правового статусу дитини виражається у рівні задоволення потреб дітей, які перебувають у зоні військового конфлікту, та тих, що були переміщені внаслідок даного конфлікту. Наголошено, що реалії сьогодення створюють обстановку, в якій здійснення державної політики з утвердження панування соціальних цінностей саме правового статусу дитини є маловірогідним та неефективним. Крім того, авторкою здійснено аналіз міжнародного та вітчизняного нормативно-правового потенціалу, що стосується захисту прав дитини під час військового конфлікту на Донбасі.

Розглянуто сутність прав дитини в Україні як «нову аксіологію» демократичного розвитку в умовах глобалізаційних викликів. Визначено, що під аксіологією права загалом розуміють позитивну роль права у задоволенні потреб учасників суспільного життя. Виходячи з цього, доведено необхідність уточнення доктринального визначення поняття «права дитини», під якими доцільно розуміти можливість будь-якого суспільства задовольняти основоположні права та свободи дітей на життя, здоров'я, освіту, рівноцінний розвиток, як запоруку розвитку майбутнього кожної держави. Водночас аналіз реалій захисту та правового забезпечення прав дітей на Сході України дозволив авторці зробити цілком обґрунтований висновок про те, що права дітей, які перебувають на території проведення військового конфлікту в сучасних умовах глобалізаційних викликів в Україні, знаходяться в протиріччі із загальноновизнаною концепцією аксіології права і є вкрай вразливими, тобто існують за відсутності юридичних механізмів їх захисту.

У змісті *Розділу 2 «Теоретико-правові засади забезпечення захисту прав дитини в умовах військових дій (гібридної війни) на Сході України»* авторкою досліджено алгоритми захисту прав дитини. Виявлено наявні передумови і фактори порушення прав та свобод дитини в умовах «гібридної війни» на Сході України. Проведений аналіз міжнародного правового забезпечення прав дитини в умовах військових дій надав авторці змогу підсумувати, що воно переважно є декларативним, крім того, у конкретній постановці щодо захисту прав дитини в умовах військового конфлікту («гібридної війни») особливості захисту та забезпечення цих прав взагалі не врегульовано. У реаліях сьогодення ведення гібридних воєн різних форм і методів, ефективні комплексні міри із задіянням усіх державно-правових конструкцій, механізмів та інструментів на міжнародному рівні не здійснюється, підтвердженням цьому є «гібридна війна» на Сході України, яка триває вже восьмий рік, і з кожним днем кількість людських жертв та важких наслідків тільки збільшується, а їх продовження має незворотні системні процеси.

В роботі цілком справедливо обґрунтовується ідея про те, що саме особливість забезпечення прав і свобод дитини в умовах війни повинна стати одним із основних засобів реалізації функцій ООН на міжнародному рівні, а прийняті міжнародні акти повинні мати обов'язковий статус для виконання кожною державою шляхом їх імплементації у чинне національне законодавство, запровадження підвищеної кримінальної відповідальності за вчинені військові злочини, які підпадають під юрисдикцію міжнародного кримінального трибуналу.

Заслуговує на позитивну оцінку і визначені авторкою форми і методи діяльності публічної адміністрації у сфері забезпечення прав і свобод дитини в умовах гібридної війни на Донбасі у контексті загальноновизнаних міжнародних стандартів. Наголошено на потребі удосконалення організаційно-правових форм і методів управління, забезпечення прав і свобод індивіда, зокрема дитини, в умовах «гібридної війни» практикувати постійні, конкретні практики взаємодії діяльності публічних адміністрацій держав, де наявні збройні конфлікти (конференції, звіти, заслуховування).

У *Розділі 3 «Напрями і механізми удосконалення конституційно-правового забезпечення захисту дітей в умовах військової агресії на Донбасі»* авторкою окреслено теоретико-правові проблеми демократичних трансформацій конституційно-правового забезпечення захисту дітей в умовах військової агресії на

Донбасі. Особлива увага в дисертації приділяється вивченню міжнародного досвіду з правового забезпечення реалізації захисту дітей в умовах військових дій і збройних конфліктів. У ході дослідження зазначено, що дані права забезпечені достатньою кількістю міжнародних актів. Разом з тим, реалізація вимог залежить від країни, її політичного становища, політичної волі правителів та рівня ескалації воєнного конфлікту.

Проаналізовано, що Україною ратифіковано найважливіші міжнародно-правові акти щодо захисту дітей, що постраждали у воєнних конфліктах. Однак реалізації заходів, необхідних у разі ратифікації, заважає невизначеність кінцевого правового статусу окупованих територій, статусу країни-агресора, остаточна правова оцінка бойових дій, які відбуваються на Донбасі. Така політична та правова невизначеність породжує безсистемність дій Уряду України по захисту прав і свобод дітей.

Важливе практичне значення мають узагальнені дисертанткою пропозиції щодо підвищення ефективності і удосконалення законодавства в сфері забезпечення захисту дітей в умовах військової агресії. Обґрунтовано, що Уряд України має розробити механізми заходів, спрямованих на зміцнення довіри до прав людини та дитини, поліпшити роботу із захисту прав дітей, здійснити моніторинг та розслідування порушених прав дитини; допомагати правоохоронним органам України розвивати їх здатність документувати та розслідувати порушення прав дітей, пов'язані з військовим конфліктом, відповідно до міжнародних стандартів, в тому числі Міжнародного кримінального суду; розробити багаторівневі тренінги, адаптовані до українського контексту та законодавства як для професійного персоналу робочого рівня, так і високопоставлених чиновників та адміністративних працівників, соціальних працівників, психологів тощо; надавати допомогу в рамках судової реформи, щоб судова влада України могла розбудовувати свою спроможність вирішувати питання, пов'язані з конфліктами.

Висновки дисертації відображають наведені аргументи стосовно кожного із поставлених автором завдань, які спрямовані на досягнення загальної мети роботи.

Висновки, положення та результати наукового дослідження ґрунтуються на аналізі текстів міжнародних нормативно-правових актів, Конституції України та чинного законодавства України, українських наукових розробок, теоретичних і практичних досліджень, зарубіжному досвіді та аналітичних матеріалах.

У частині повноти викладу результатів досліджень в опублікованих працях, принагідно зауважу наступне. Основні теоретичні положення й висновки, сформульовані в дослідженні, знайшли відображення у 7 (семи) публікаціях, серед яких дві статті опубліковано у наукових періодичних виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз, три – у міжнародних фахових виданнях та дві публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації. Всі публікації дисертантки відповідають темі та змісту дисертації, в повному обсязі відображають обґрунтовані авторкою наукові положення, висновки та рекомендації, що сформульовані у дисертації.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що викладені в дисертації положення, узагальнення та висновки можна використати: при розробці рекомендацій у практичній діяльності правоохоронних та інших державних органів, громадських і міжнародних організацій з питань боротьби із залученням дітей до участі у військові конфлікти; при внесенні змін і доповнень до нормативно-правових законодавчих актів та підготовці проектів законів щодо захисту прав дітей щодо участі у військових конфліктах; під час розробки комплексних загальнодержавних програм, спрямованих на підвищення ефективності роботи з охорони прав дітей, особливо тих, які постраждали внаслідок військових дій на Донбасі; під час підготовки майбутніх магістерських та докторських дисертаційних робіт; при написанні підручників, навчальних посібників; для підвищення рівня правових знань пересічних громадян з цього питання, сприяння правовому вихованню і підвищенню рівня правової свідомості та правової культури органів державної влади та органів місцевого самоврядування (у виховній роботі). Отже, одержані результати мають як загальнотеоретичне, так і спеціально-галузеве значення для науки загалом.

Вказане вище свідчить про те, що дисертаційна робота Н.В. Степаненко є комплексною науковою працею, яка підготовлена авторкою самостійно, має завершений характер, в якій вперше у сучасній юридичній науці здійснено теоретико-правовий аналіз питань захисту та правового забезпечення прав дітей в умовах військових дій на Донбасі.

Аналіз змісту дисертації та публікацій Н.В. Степаненко вказує на цілковите **дотримання авторкою вимог академічної доброчесності**. У дисертаційній роботі наявні посилання на первинні джерела, стосовно використаних ідей, розробок,

тверджень, відомостей. Вимоги чинного законодавства про авторське право та суміжні права автором дотримано. Інформація про методики і результати досліджень та використані джерела є достовірною.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. Позитивно оцінюючи та відзначаючи належний рівень підготовки дисертаційної роботи, високий рівень наукової новизни результатів дослідження Н.В. Степаненко, слід відзначити, що як і будь-яке творче дослідження, присвячене аналізу дискусійних проблем юриспруденції, викликає певні зауваження, які можуть бути сприйняті як уточнення авторської позиції.

1. У змісті роботи авторка оперує такими поняттями як «воєнні дії», «військові дії», «воєнний конфлікт», «військовий конфлікт» та ін., які є близькими за значенням, водночас не тотожні. Зазначені поняття знайшли і своє термінологічне закріплення в положеннях міжнародних актів та нормативно-правових актів України, яке стоїть на позиції розмежування понять «воєнний» та «військовий» (наприклад, кримінальне правопорушення (злочин), стан, режим, дії тощо). Вказані поняття вживаються дисертанткою при формулюванні назв структурних частин дисертації, предмету та об'єкту дослідження, висновків та положень наукової новизни. Тому під час публічного захисту варто уточнити, що саме авторка охоплює вказаними поняттями чи вживаються вони як тотожні? Це дозволить фактично уточнити межі предмету дослідження.

2. Загалом, варто підтримати спробу дисертантки здійснити аналіз діяльності публічної адміністрації у сфері забезпечення прав і свобод дитини в умовах гібридної війни на Донбасі у контексті загально визнаних міжнародних стандартів, за результатами чого визначено форми і методи такої діяльності, надано їх критичний аналіз (підрозділ 2.3). Проте такий підхід в певній мірі штучно обмежений через те, що у змісті підрозділу авторка переважно надає характеристику діяльності органів державної влади, недостатньо приділяючи уваги таким інституціям як територіальні громади, органи і посадові особи місцевого самоврядування, представництва міжнародних організації (особливо гуманітарного спрямування), а також іншим суб'єктам громадянського суспільства. Вважаємо, що проблематика захисту та правового забезпечення прав дітей в умовах воєнного конфлікту на Донбасі потребує аналізу ролі і функціонального призначення якнайширшого кола публічних і

непублічних інституцій, особливо суб'єктів громадянського суспільства, роль яких постійно зростає.

3. В якості перспектив наукової роботи дисертантки хотілося б вказати на те, що наукове дослідження теоретико-правових аспектів захисту та правового забезпечення прав дитини в умовах військових дій на Донбасі потребує аналізу не лише питань захисту прав, як таких, що вже є порушеними, але і питань їх охорони, з метою запобігання таким порушенням, використання всіх можливих засобів, які б унеможливили порушення прав дитини. Загалом, слід позитивно відзначити ідеї дисертантки в частині запропонованих правотворчих ініціатив, які стосуються посилення захисту та правового забезпечення прав дітей. Тому в якості перспектив подальшої роботи авторки хотілося б побажати формалізувати ці пропозиції у вигляді відповідної законопроектної документації та надіслати до відповідного профільного комітету Верховної Ради України для врахування в законотворчій діяльності.

Однак, висловлені запитання, зауваження та пропозиції не ставлять під сумнів отримані дисертанткою наукові результати. Вони мають дискусійний характер і є рекомендаційними, адже основне призначення офіційного опонування та рецензування будь-яких наукових здобутків полягає у підвищенні академічного рівня подальших наукових пошуків авторів та створенні своєрідного «наукового імпульсу» для майбутнього вивчення складних та важливих для теорії права викликів.

Загальний висновок. У цілому, дисертаційна робота Н.В. Степаненко на тему «Захист та забезпечення прав дитини в умовах військових дій на Донбасі: теоретико-правовий аналіз» є оригінальним дослідженням, містить нові науково обґрунтовані результати, а отже являє собою ґрунтовне дослідження з теорії права. Дисертація Н.В. Степаненко характеризується внутрішньою єдністю, містить нові достовірні наукові результати і положення, що висуваються для публічного захисту. Безумовно, вказане свідчить про особистий внесок авторки в науку загальної теорії права.

Актуальність теми дисертації, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, новизна та повнота викладу як в дисертаційному дослідженні, так і в наданих для ознайомлення опублікованих дисертанткою працях, повністю відповідають вимогам до дисертацій, встановлених для докторів філософії.

Відтак, вказане дає підстави сформулювати кінцевий висновок: дисертація на тему «Захист та забезпечення прав дитини в умовах військових дій на Донбасі: теоретико-правовий аналіз», представлена на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право», відповідає вимогам, вимогам Наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» та Тимчасового порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 167 зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2020 року № 979 та № 608 від 09 вересня 2021 року, а її авторка Степаненко Наталія В'ячеславівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії (PhD) з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, доцент,

професор кафедри теорії та історії права та держави

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету

імені Тараса Шевченка

_____ **Тарас ДІДИЧ**

